

Examen HAVO

2011

tijdvak 1
vrijdag 27 mei
13.30 - 16.00 uur

economie (pilot)

Bij dit examen horen een bijlage en een uitwerkbijlage.

Dit examen bestaat uit 25 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 56 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Klassieke tragedie

Griekenland is lid van de Economische en Monetaire Unie (EMU). De Griekse overheid heeft zich al jaren rijk gerekend: haar economische cijfers blijken niet altijd betrouwbaar en de overheidsfinanciën hebben te lijden onder fraude en bureaucratie. Door te hoge overheidsuitgaven en door gevolgen van de kredietcrisis is in 2009 het begrotingstekort opgelopen tot 12,7% en de staatsschuld tot 120% van het bruto binnenlands product (bbp): veel hoger dan de normen in het stabiliteits- en groeipact (bron 1). Door de crisis lukt het vrijwel geen enkel land om zich te houden aan de strenge regels van dit pact. De overheidsfinanciën zijn in Griekenland ernstig uit balans, waardoor de stabiliteit van de euro gevaar loopt. De relatief hoge staatsschuld van landen zoals Griekenland heeft gevolgen voor de rente en de inflatie in deze landen en kan uiteindelijk zelfs de waarde van de euro onder druk zetten.

Gebruik bovenstaande tekst en cartoon.

- 1p 1 Citeer de zin uit bovenstaande tekst die het beste weergeeft wat bovenstaande cartoon wil uitdrukken.

De afspraak in het stabiliteits- en groeipact die voorschrijft dat het niet toegestaan is dat EMU-landen elkaar financieel bijstaan, is bedoeld om het risico op moreel wangedrag (moral hazard) van een EMU-land te verkleinen.

Gebruik bron 1.

- 2p 2 Noem de afspraak in het stabiliteits- en groeipact die het risico op moreel wangedrag van een EMU-land juist zou kunnen vergroten en leg dit verband uit.

Om te voorkomen dat de financiële problemen onbeheersbaar worden, zal Griekenland in snel tempo de staatsschuld moeten aflossen. De Griekse overheid zal daartoe overheidsuitgaven moeten beperken en overheidsinkomsten moeten verhogen. In 2010 heerst er twijfel op de financiële markten of Griekenland vanaf 2011 de staatsschuld en het begrotingstekort omlaag kan brengen in de richting van de EMU-afspraken.

- 3p 3 Maak van de onderstaande zinnen een juiste economische redenering. Griekenland heeft jarenlang zijn begrotingstekort ...(1)... voorgesteld dan het werkelijk was. Internationale beleggers vinden Griekse ...(2)..., die worden aangeboden om dit tekort te financieren, te riskant en vermijden ze. De door de Griekse overheid ...(3)... rente loopt snel op tot 7,25 procent, twee maal zo hoog als de rente die geldt voor de Nederlandse overheid. De gestegen rente voor nieuwe staatsleningen maakt het ...(4)... om te bezuinigen op de ...(5).... Kies uit:
- bij (1) hoger / lager
  - bij (2) aandelen / obligaties
  - bij (3) te betalen / te ontvangen
  - bij (4) meer noodzakelijk / minder noodzakelijk
  - bij (5) betalingsbalans / overheidsbegroting

Op ECONIEUWS.NL staat een weblog met twee reacties van Nederlanders op de vraag: Wat doen we met de Grieken?

De reactie van Tim:

"Laat Griekenland gewoon lekker failliet gaan. Ze hebben geprofiteerd van de voordelen van de EMU, hebben onjuiste informatie verstrekt en zijn er nooit voor gestraft. Griekenland vormt nog geen 5% van de economie van de EMU. Waarom moeten wij gaan betalen voor 'hun feestje'?"

Door het onverantwoorde gedrag van de Griekse overheid dalen de obligatiekoersen en komen onze pensioenen in gevaar.

Dat zit zo: .....

Sylvester is het niet met Tim eens. Hij reageert:

"Griekenland failliet laten gaan, onmogelijk. Een land blijft bestaan. De rente die Griekenland nu moet betalen voor leningen kan het nooit financieren zonder hulp. Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de andere EMU-landen zullen Griekenland te hulp moeten schieten met leningen. Die worden verstrekt in ruil voor structurele hervormingen van de economie. Griekenland wordt onder toezicht gesteld van het IMF en Europa. Dat is voldoende straf.

Zonder structurele hervorming van de overheidsfinanciën zal Griekenland die leningen niet terug kunnen betalen en komt de stabiliteit van de euro in gevaar.

Dat zit zo: .....

Gebruik eventueel naar eigen inzicht bron 1 en bron 2.

- 3p 4 Kies één van de twee reacties: Tim óf Sylvester. Schrijf deze naam op en schrijf daarna het vervolg van de reactie, waarbij je de vetgedrukte zin uitlegt. Gebruik ongeveer 60 woorden.

Opgave 2

Theaterprijzen

De consument die een musical bezoekt, moet goed op de prijs letten. Soms organiseren musicalproducenten speciale kortingsacties om de verkoop van kaartjes te stimuleren. Naarmate een musicalproductie langer draait, wordt er steeds meer gebruik gemaakt van acties zoals twee kaartjes voor de prijs van één. Enkele musicalproducenten hebben zich gespecialiseerd in grootschalige vaste musicalproducties. Van zo'n productie worden veel voorstellingen gegeven in één theater. Daarnaast bestaan er musicalproducties die afwisselend op meerdere lokaties in het land worden gespeeld.

- 2p **5** Leg met het begrip betalingsbereidheid uit waarom een musicalproducent van een grootschalige vaste productie pas zal starten met kortingsacties op de toegangsprijs nadat er al meerdere voorstellingen zijn geweest.

De musical 'Plankenkoorts' is een voorbeeld van een grootschalige vaste voorstelling. Productiebedrijf Music2U gaat voor deze musical haar eigen theater 'De Ontmoeting' gebruiken. In 'De Ontmoeting' kunnen maximaal 1.400 bezoekers plaatsnemen. Voor alle plaatsen geldt één prijs. Ondanks de populariteit van musicalproducties bij het grote publiek, is Music2U bang dat deze voorstelling niet winstgevend zal worden. De kosten voor het produceren van deze musical zijn erg hoog.

Gebruik bron 3.

- 3p **6** Toon met een berekening aan dat er 199 uitverkochte voorstellingen nodig zijn om het break-evenpunt te bereiken:
- bereken daartoe eerst de evenwichtsprijs;
  - bereken vervolgens de break-evenafzet (uitgedrukt in aantal voorstellingen).

Music2U overweegt meerdere opties waarmee de omzet verhoogd kan worden. Financieel directeur Roymans stelt voor:

"We moeten het verschil in betalingsbereidheid bij de vragers benutten door verschillende prijzen te hanteren voor verschillende groepen. Dat gaat ons meer omzet opleveren bij vrijwel gelijke kosten." Zie ook bron 4.

Gebruik bron 3 en 4 bij de vragen 7 en 8.

- 3p **7** Bereken tot welk aantal voorstellingen het break-even punt verlaagd kan worden als het voorstel van Roymans wordt uitgevoerd. Ga uit van volledige bezetting bij elke voorstelling. Rond het antwoord af op hele voorstellingen.
- 2p **8** Arceer op de uitwerkbijlage de totale omvang van het consumentensurplus dat door het voorstel van Roymans wordt afgeroomd.

Directeur marketing Jaspers zegt tegen Roymans: "Jij noemt jouw voorstel een vorm van prijsdiscriminatie, maar ik betwijfel of je die ook kunt realiseren. Dan zal er aan een belangrijke voorwaarde voldaan moeten worden en dat zal in dit geval nog niet meevallen. Wij kunnen bijvoorbeeld in ons theater niet werken met verschillende rangen."

- 2p **9** Leg uit welke voorwaarde voor prijsdiscriminatie Jaspers bedoelt en wat er moet gebeuren om deze voorwaarde voor de musicalproductie te realiseren.

Opgave 3

Wat is goed in slechte tijden?

In maart 2010 presenteert het Centraal Plan Bureau (CPB) een voorspelling voor de Nederlandse economie voor de jaren 2010 en 2011: vanaf de tweede helft van 2009 groeit de Nederlandse economie weer en het CPB voorspelt dat deze groei zal doorzetten. Maar de schade van de kredietcrisis van 2008 is daarmee nog niet hersteld. Deze crisis veroorzaakte een afname van het bbp met 5% en een verslechtering van de Nederlandse overheidsfinanciën: het financieringsoverschot van begin 2008 zal omslaan naar een financieringstekort in 2010. Stimuleringsmaatregelen van de overheid, zoals het verhogen van de overheidsbestedingen, hebben bijgedragen aan deze verslechtering. Anderzijds hebben deze stimuleringsmaatregelen en enkele automatische stabilisatoren de recessie gedempt.

- 2p **10** Leg uit dat stimuleringsmaatregelen van de overheid kunnen worden gezien als een vorm van uitgestelde belastingheffing.

Voorbeelden van automatische stabilisatoren zijn werkloosheidsverzekeringen en progressieve belastingen.

- 2p **11** Kies één van beide voorbeelden en leg de dempende werking uit in tijden van recessie.

Het CPB: "Om de overheidsfinanciën weer op orde te krijgen, zou het kabinet de komende jaren € 29 miljard dienen te besparen. Een belangrijk deel van die besparing kan plaatsvinden in de gezondheidszorg en op de woningmarkt." Naar aanleiding van deze uitspraak reageren economen via de media. Enkele reacties, die gaan over de woningmarkt, zijn opgenomen in bron 5.

Gebruik bron 5.

- 2p **12** Leg uit welk effect de hypotheekrenteaftrek heeft op de prijsvorming op de woningmarkt.

Lodewijk Dijkgraaf heeft in 2010 een bruto jaarinkomen van € 54.000. Voor zijn eigen woning heeft Lodewijk een aflossingsvrije hypotheek afgesloten van € 220.000 met een looptijd van 30 jaar en een rentepercentage van 4,5%. Overige aftrekposten heeft Lodewijk niet.

Gebruik bron 5 en bron 6.

NB: voor de eenvoud wordt bij de vragen 13 en 14 afgezien van andere fiscale elementen van de eigen woning dan de hypotheekrenteaftrek.

- 3p **13** Bereken de toename van de belastinginkomsten voor de overheid, die het gevolg kan zijn van de afschaffing van de hypotheekrenteaftrek. Neem daarvoor de gegevens van Lodewijk als gemiddelde voor 3,5 miljoen woningeigenaren in Nederland met een hypotheekschuld.

- 2p **14** Leg de visie van Wellink uit, die zegt dat nu niet het juiste moment is voor de afschaffing van de hypotheekrenteaftrek. Gebruik in de uitleg het begrip procyclisch.

Opgave 4

No future?

uit een krant van augustus 2009:

In 2009 is het einde van de economische wereldcrisis nog niet in zicht. De Nederlandse economie bevindt zich in een periode van laagconjunctuur en dat is te zien aan de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. De toename van de werkloosheid komt vooral voor rekening van de jongeren. Zij worden als eerste ontslagen indien het bedrijf waarvoor zij werken het moeilijk krijgt. En schoolverlaters komen moeilijker aan hun eerste baan. Het aantal werklozen steeg in de afgelopen maand met 13.000 en komt daarmee op een gemiddelde van 386.000 over de periode mei-juli. Na correctie voor seizoeninvloeden komt het gecorrigeerde gemiddelde uit op 371.000, zo blijkt uit de cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Daarnaast is opvallend dat, zo blijkt uit recente inschrijvingscijfers van onderwijsinstellingen, meer scholieren ervoor kiezen om na het behalen van het diploma een vervolgopleiding te gaan doen.

Elk jaar corrigeert het CBS de werkloosheidscijfers voor seizoeninvloeden. Correctie is nodig vanwege ontwikkelingen aan de aanbodzijde en ontwikkelingen aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt.

Gebruik het bovenstaande krantenfragment.

- 2p **15** Noem een ontwikkeling aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt die de correctie in de periode mei-juli nodig maakt en geef de reden voor die correctie.

Combineer het bovenstaande krantenfragment en bron 7.

- 3p **16** Verklaar het verband tussen de ontwikkeling van de jongerenwerkloosheid en de ontwikkeling van de totale werkloosheid in periodes van laagconjunctuur:
- verwerk de drie verschillende gegevens uit de grafiek van bron 7;
  - leg een verband met het krantenfragment.

- 2p **17** Leg uit dat er bij scholieren die, na het behalen van een diploma, kiezen voor een vervolgopleiding sprake kan zijn van risicoaversie.

Jaap en Yasmina zitten in het eindexamenjaar havo en schrijven in 2009 een profielwerkstuk met als titel: "No future voor werkloze jongeren?". Zelf zijn ze optimistisch over hun kansen op de arbeidsmarkt. Jaap wil direct na de havo gaan werken. Yasmina wil liever na de havo een hogere opleiding gaan volgen. Tussen Jaap en Yasmina ontstaat een discussie over de keuze 'werken of studeren'. Volgens Jaap is het in 2009 verstandig om zo snel mogelijk betaalde arbeid te zoeken. Hij kiest voor 'werken' en heeft daarvoor twee argumenten:

- 1 Werkzoekenden met een middelbare opleiding maken evenveel kans op betaalde arbeid als werkzoekenden met een hogere opleiding.
- 2 Werkloosheid onder jongeren is in Nederland relatief laag als je het vergelijkt met het gemiddelde van jongeren in de EU, dus in Nederland zijn de kansen op betaalde arbeid voor jongeren blijkbaar relatief goed.

Gebruik bron 8 en bron 9.

- 2p **18** Kies één van beide argumenten van Jaap en leg uit of Jaap dit argument kan onderbouwen met gebruik van de bronnen 8 en 9:
- schrijf het nummer van het gekozen argument op;
  - geef van beide bronnen aan of ze het argument van Jaap kunnen onderbouwen.

Yasmina kiest echter voor 'studeren'. Zij onderbouwt deze keuze met een redenering waarin ze het begrip 'ruilen over de tijd' (intertemporele ruil) wil toepassen:

"Ik kies voor een investering in mijn 'menselijk kapitaal'. Door een hogere opleiding te volgen ....."

- 2p **19** Maak de redenering van Yasmina volledig. Gebruik in de redenering tenminste de volgende woorden: lenen, schuld, rente, inkomen. Gebruik ongeveer 50 woorden.

Opgave 5

De koers van doping

In de professionele wielersport zijn er drie grote meerdaagse wedstrijden: de Ronde van Frankrijk (Tour), de Ronde van Italië (Giro) en de Ronde van Spanje (Vuelta). Dankzij de inbreng van grote sponsors en de verkoop van televisierechten is er veel geld te verdienen voor de wielrenners die deelnemen aan deze wedstrijden. Dit brengt wielrenners soms in de verleiding doping te gebruiken. Dopinggebruik in de sport is strafbaar en wordt streng gecontroleerd. Indien een wielrenner wordt betrapt, volgt er meestal een schorsing. Bovendien zijn er gezondheidsrisico's verbonden aan het (langdurig) gebruik van doping.

Stel er zijn twee kanshebbers op de eindzege in de Tour: Bernard Maillot en Adrie den Hollander. Volgens testresultaten zijn beide renners gelijkwaardig in hun normale prestatieniveau. Het verschil in prijzengeld tussen de eerste en de tweede plaats in het eindklassement is groot. Gebruik van doping om net iets beter te presteren dan een ander kan dus veel geld opleveren. De matrix in bron 10 illustreert dat. Deze matrix veronderstelt dat renners geen overleg hebben met elkaar.

Gebruik bron 10.

- 2p **20** Leg uit dat overleg tussen beide renners nodig is om te voorkomen dat beiden kiezen voor doping. Onderbouw de uitleg met getallen uit bron 10.

De publieke opinie keert zich steeds meer tegen doping. Sponsors haken af en de verkoop van televisierechten loopt terug. De professionele wielploegen, de werkgevers van de wielrenners, vrezen voor hoge verzonken kosten. De officiële wielinstanties gaan steeds strenger controleren op dopinggebruik en de kans dat wielrenners na het winnen van een wedstrijd betrapt worden op eventueel dopinggebruik wordt steeds groter. In dat geval moeten zij het prijzengeld teruggeven en worden ze voor een bepaalde periode uitgesloten van deelname aan wedstrijden.

- 2p **21** Beschrijf hoe dopinggebruik in de wielersport kan leiden tot negatieve externe effecten.
- 2p **22** Leg uit dat wielploegen te maken kunnen krijgen met verzonken kosten wanneer renners die bij hen onder contract staan, betrapt worden op dopinggebruik.

Sporteconoom Thomas Velo beweert: "Omdat er nu strenger gecontroleerd wordt, is de kans om betrapt te worden op doping erg groot. Omdat betrapte renners heel lang geen wedstrijden mogen rijden, gaan de kosten toenemen en zullen de opbrengsten dalen doordat sponsors afhaken. Die matrix in bron 10 klopt niet meer: de strategie gaat veranderen."

Gebruik bron 10 en bron 11. In bron 11 staan drie alternatieven voor de matrix van bron 10.

- 3p **23** Kies de alternatieve matrix die past bij de bewering van de sporteconoom. Motiveer de keuze.

Gebruik bron 12 bij de vragen 24 en 25.

- 2p **24** Leg de redenering uit van het antidopingvoorstel van sporteconoom Thomas Velo.
- 2p **25** Zijn volgens econoom Teugels de maatschappelijke kosten van dopingcontroles in de wielersport hoger dan, gelijk aan of lager dan de maatschappelijke opbrengsten ervan? Motiveer het gekozen antwoord.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.